

Forstudierapport - Urfolks matsystemer i Sápmi

Prosjekteier: Sametinget

Prosjektleder: Visjona AS

Versjon 3.0

Dato: 10.06.24

VISJONA

SAMMENDRAG - NORSK

Den samiske måten å leve på har alltid vært i endring, men endringene går nå så fort at kulturen risikerer å ikke endres, men blir borte. Noen samiske matsystemer er mer sårbare enn andre, og noen har større innvirkning på samisk liv og kultur enn andre. Felles for alle er at de er nært knyttet til naturen, og at de er en viktig del av den samiske kulturen og den samiske måten å leve på.

Sametinget har i samarbeid med Visjona AS gjennomført en forstudie for å få bedre kunnskap om urfolks matsystemer. Arbeidet har resultert i en oversikt som viser litteratur og prosjekter som omhandler og relateres til samiske- og andre matsystemer i Arktis.

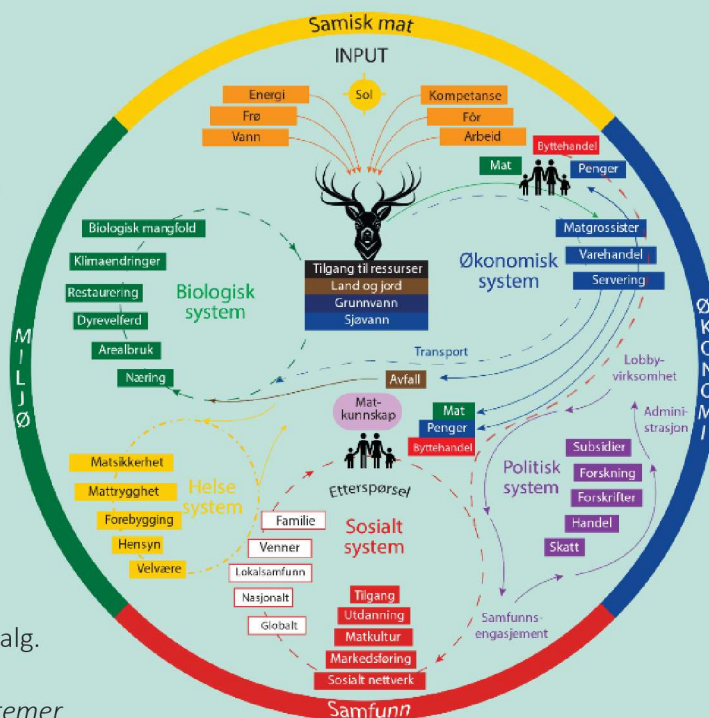
Videre har prosjektet kartlagt samiske matsystemer, og i dette arbeidet er det innhentet innspill fra ulike miljøer. Prosjektet har valgt ut 4 matsystemer som ansees som viktige å satse på framover:

- Fjord og kystfiske
- Ferskvannsfiske
- Reindrift
- Sanking

De fire samiske matsystemene er beskrevet med utgangspunkt i en holistisk tankegang, og med undersystemer som handler om biologi, økonomi, sosiale forhold, helse, politikk og regulering. To ulike systemer er skisserte, det tradisjonelle systemet – før pengeøkonomi, og det aktuelle. Systemene er illustrert grafisk. Beskrivelsene er på et generelt plan og tilbyr bakgrunn for videre analyser og valg.

Figur: Modell for samiske matsystemer

I arbeidet med forstudien har arbeidsgruppa drøftet mange interessante perspektiver for urfolks matsystemer. Tilgang på ressurser, matvaresikkerhet og beredskap er noen av dem. Det er behov for å videreføre arbeidet med matsystemer for å styrke dem i framtida. Til slutt i rapporten drøftes konsept for en samisk matkonferanse samt veien videre etter denne forstudie.

ČOAHKKÁIGEASSU - DAVVISÁMEGIELLA

Sámi eallinvuohki lea álo rievddadan, muhto dál rievda hui jođanit, ja lea balahahtti ahte kultuvra ii dušše rievdda- muhto báicca jávká. Muhtin biebmovuogádagat leat hearkkibut go earát ja muhtimat ges váikkuhit sámi kultuvrra ja eallinvuogi eambbo go earát. Dat mii čatna oktii buot vuogádagaid lea ahte leat nannosit čadnon lundui ja leat dehálaččat sámi kultuvrii ja eallinvuohkai.

Sámediggi lea ovttas Visjona AS`ain čađahan ovdaguorahallanbarggu buoridandihte máhtu álgoálbmogiid biebmovuogádagain. Dán barggu olis bohte oidnosii sihke čálálaš gáldot ja proševttat sihke sámis-ja muđui ge davvi guovlluin.

Prošeaktabarggus leat mii kárten sámi biebmovuogádagaid ja barggadettiin leat ožžon oaiviliid ja jurdagiid olbmui in iešguđetlagan birrašiin. Leat válljen 4 biebmovuogádaga maiguin oaidnit dehálažžan bargat viidásset:

- Vuotna- ja riddoguolásteapmi
- Jávrenguolásteapmi
- Boazodoallu
- Háhkan

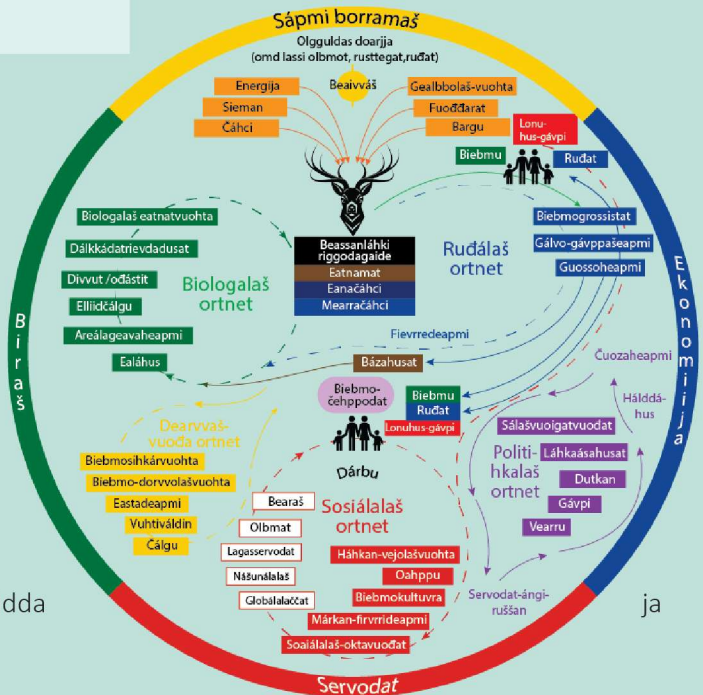

Dát 4 sámi biebmovuogádaga leat čilgejuvvon holisttalaš jurddášuvuogi vuodul. Čilgehusas leat maid váldon vuhtii: Biologiija, ekonomiiija, soaiálalaš bealit, healsu, politihkka ja reguleren. Gova vuodul leat čilgen 2 biebmovuogádaga. Árbevirolaš vuogádát- ovdal ruhtaekonomija, ja dat mii lea áigejuovdil. Leat gráfalaččat čilgen vuogádaga. Čilgehusat leat obalaččat ja rahpet vejolašvuodaid eanet guorahallamiidda vällljejumiide.

Gova:Málla biebmoortnegiin

Ovdabargoguorahallama bokte lea barggojavku digáštallan álgoálbmogiid biebmoortnegiid mánggabelálašvuoda, mat earret eará leat : biebmo háhkan, biebmosihkkarvuota ja beredskap. Leat dárbu joatkit dáiinna bargguin nannen dihte biebmoortnegiid boahhteáiggis. Loahpas rapportas suokkardallojuvvo ahte galggašii go huksejuvvot sierra konseapta lágidan dihte sámi biebmo konferánssa- ja maiddái mo bargat viidásset dáiinna ovdaguorahallamiin.

IKTEDIMMIE - ÅARJELSAEMIEN

Saemien jieledevuekie lea iktesth jarkelimesne orreme, men daelie jarkelimmieh dan varke juhtieh guktie kultuvre lea vaahresne ij ajve jorkesidh, men gaarvanidh. Muvhth saemien beapmoesystemh leah prååsehåbpoee jeatjabistie, jñh naakenh saemien jieledeem jñh kultvrem vielie baajnehtieh goh jeatjebh. Ektie gaajhkesidie lea dah leah lihke viedteldihkie eatnamasse, jñh leah vihkele bielie dehtie saemien kultvreste jñh saemien jieledevuekeste.

Saemiedigkie lea laavenjostosne Visjona AS:ine aktem åvtegoerehtimmiem tjirrehtamme dejnie ulmine buerebe daajroem aalkoeåålmegi beapmoesystemi bijre åadtjodh. Barkoen illedahke lea bijjieguvvie mij lidteratuvrem jñh prosjekth vuesehte mah leah saemien- jñh jeatjah beapmoesystemi bijre Arktisesne jñh ektiedimmiem dejtie utnieh.

Prosjekte aaj saemien beapmoesystemh goerehtalleme, jñh daennie barkosne lea åssjaldahkh ovmesse byjresijstie veedtjeme. Prosjekte lea 4 beapmoesystemh veeljeme mejugumie åtna vihkele vijriesåbpoee barkedh åvtese:

- Fjovle- jñh mearogaedtiegööleme
- Jaevriegööleme
- Båatsoe
- Tjöönghkeme

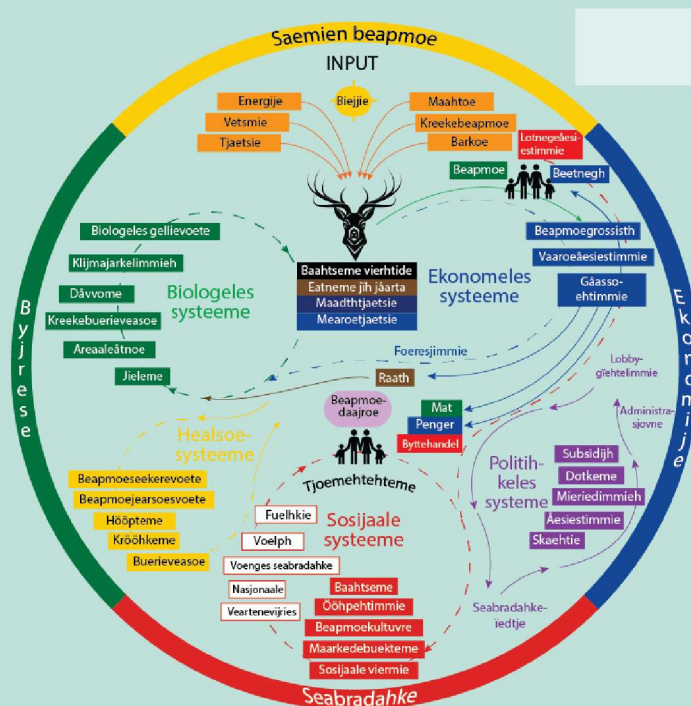
Dejtie njieljie beapmoesystemide lea buerkiestamme akten holistihkeles åssjaldahken mietie, jñh

vueliesysteemigumie mah leah biologijen, ekonomijen, sosijaale tsehkiej, healsoen, politihken jñh reguleeremen bijre. Göökte joekehts

systemh buakteme, aerpievuekien systeme – beetnehekonomijen åvtelen jñh daaletje. Systemide grafihkeles vuesehtamme. Buerkiestimmieh leah siejhme daltesisnie jñh duekine sjiddieh vijriesåbpoee analyside jñh veeljemidie.

Figvre: Maalle saemien beapmoesystemide

Barkosne åvtegoerehtimmine barkoedåehkie lea gellie iedtjije perspektijvh aalkoeåålmegi beapmoesystemide digkiedamme. Baahsteme vierhtide, beapmoevaaroeejarsoesvoete jñh riejrjesvoete leah naakenh dejstie. Daerpies barkoem beapmoesysteemigumie jåerhkedh juktie dejtie nænnoestidh båtijen aejkien. Minngemes reektehtsisnie konseptem saemien beapmoekonferansese digkede jñh dam guhkiebasse barkoem daan åvtegoerehtimmiem mænngan.

TJOAHKKÁJGÆSOS - JULEVSÁMEGIELLAJ

Sáme viessomvuohke la agev rievddam, valla dálla l kultuvrra vádálasj dilen rievddamij valludagá diehti, ja máhttá gáhtot farra gá rievddat. Muhtem sáme biebbmovuogádagá li rasjep dilen, ja muhtem vuogádagájn la stuuráp vájkkudibme sáme iellemij ja kultuvrraj. Aktisasj divna biebbmovuogádagáj la lahka aktijvuohta luonnduj, ja la ájnas oasse sáme kultuvras ja viessomvuoges.

Sámedigge la aktisattjat Visjona AS:jn ávddáguoradallamav tjadádam, gánná ulmme l buorep máhtudagáv álgoálmugij biebbmovuogádagáj birra oadtjot. Boados guoradallamis la gávvá mij vuoset girjálásjuohtaj ja prosjevtajda ma tjanáduvvi sáme- ja ietjá biebbmovuogádagájda Arktisin.

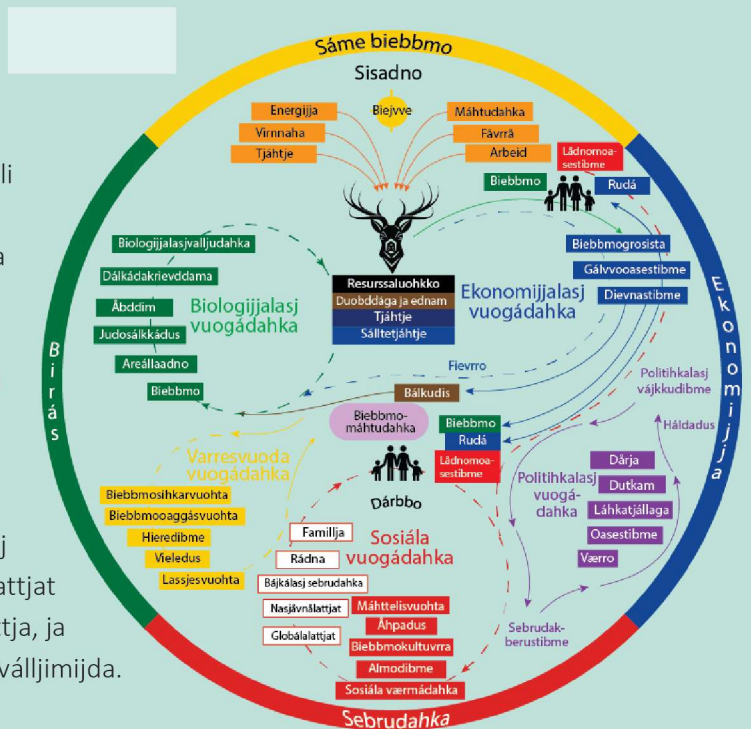

Vijddábut la prosjækta sáme biebbmovuogádagájt guoradallam, ja dán bargguy li árvalusájt duot dát birrasis viedtjam. Prosjækta l válljim 4 biebbmovuogádagá ma li ávddálgjuovlluj ájnnasa vuorodit:

- Vuodna- ja merraguollim
- Jávrreguollim
- Ællosujtto
- Tjoahkkim

Da niellja sáme biebbmovuogádagá li holistalasj ájádallamvuogijn vuodon tjelggidum, ja li juogedum ásijsa ma li biologijja, ekonomijja, sosiála dile, varresvuoda, politihka ja regulerima birra. Guokta iesjgenja vuogádagá li tjuogadum, akta árbbedábálasj vuogádahka – ájgge ávddál biednikekonomijja, ja nubbe vuogádahka mij la guoskavasj udnásj sebrudahkaj. Vuogádagá li grafihkallattjat tjuogadum. Tjelggidusá li gájjkásattja, ja vaddi vuodov vijddábut analijssaj ja válljimijda.

Figuvrra: Modælla sáme biebbmovuogádagáj

Ávddáguoradallamin la barggojuogos árvaladdam moadda miellagiddis perspektijvajt álgoálmugij biebbmovuogádagájn, duola degu resurssaluohkko, biebbmosihkarvuohka ja gergasvuohka dan gáktuj. Dárbbo l joarkket bargujn biebbmovuogádagáj vaj boahhteájggáj nanniduvvi. Diedádusá láhpadimen dágástaláduvvá ájádus sáme biebbmokonferánsav ásadit ja gáktu vijddásappot barggat ávddáguoradallama mañjel. 2

SUMMARY - ENGLISH

The Sami way of life has always been changing, but the changes are now happening so fast that the culture risks not changing but disappearing. Some Sami food systems are more vulnerable than others, and some have a greater impact on Sami life and culture than others. What they all have in common, is that they are closely linked to nature, and that they are an important part of Sami culture and the Sami way of life.

The Sámi Parliament, in collaboration with Visjona AS, has carried out a preliminary study to gain better knowledge of indigenous food systems in Sápmi. The work has resulted in an overview showing literature and projects that deal with - and are related to Sami and other food systems in the Arctic.

Furthermore, the project has mapped out Sami food systems, and in this work, input has been obtained from various sources. The project has selected 4 food systems that are considered important to invest in going forward:

- Fjord and coastal fishing
- Freshwater fishing
- Reindeer herding
- Harvesting

The four Sami food systems are described based on a holistic approach, and with subsystems that deal with biology, economics, social conditions, health, politics and regulation. Two different systems are outlined, the traditional system - before monetary economics, and the current one. The systems are illustrated graphically. The descriptions are on a general level and offer a background for further analyzes and choices.

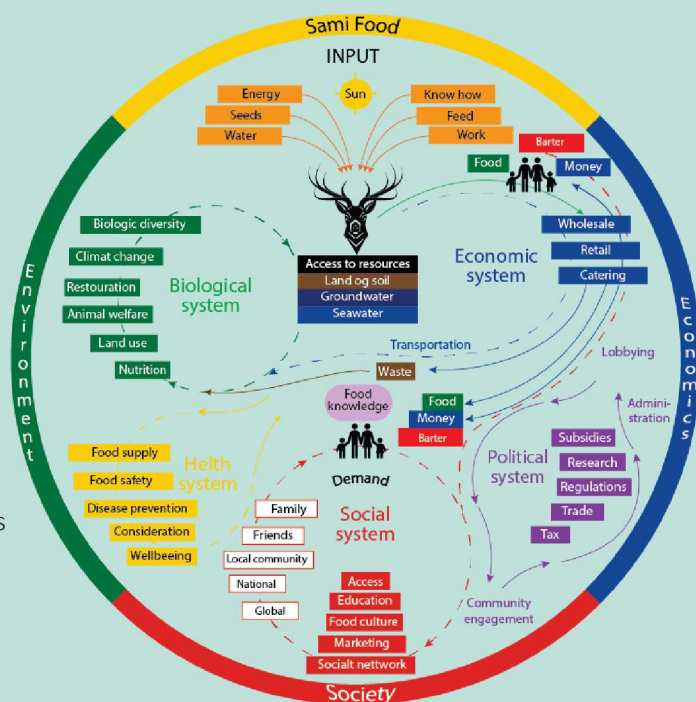

Figure: Model for Sami food systems

In the work on the preliminary study, the working group has discussed several interesting perspectives for indigenous food systems. Access to resources, food safety and preparedness are some of them. There is a need to continue work with food systems to strengthen them for the future. Finally, the report discusses the concept for a Sami food conference as well as the way forward after this preliminary study.

INNHOOLD

	1. Bakgrunn.....	9
	2. Innledning.....	9
	2.1. Hva som står på spill.....	10
	2.2. Rammer for prosjektet.....	11
	3. Det generelle matsystemet.....	12
	3.1. Input - ressurser og tilgangen til de.....	12
	3.2. Det biologiske systemet	12
	3.3. Det sosiale systemet.....	12
	3.4. Det økonomiske systemet	13
	3.5. Helsesystemet	13
	3.6. Det politiske systemet	14
	3.7. Det samlede generelle matsystemet i Sápmi	14
	4. Tradisjonelt matsystem.....	16
	5. Moderne matsystem.....	18
	6. Matsystem multer	20
	6.1. Tilgang.....	21
	6.2. Det biologiske systemet	21
	6.3. Det sosiale systemet.....	22
	6.4. Det økonomiske systemet	22
	6.5. Helsesystemet	23
	6.6. Det politiske systemet	23
	7. Matsystem kystfiske	25
	7.1. Tilgang	25
	7.2. Det biologiske systemet	25
	7.3. Det sosiale systemet.....	26
	7.4. Det økonomiske systemet	26
	7.5. Helsesystemet	27
	7.6. Det politiske systemet	27
	8. Matsystem ferskvannsfiske.....	29
	8.1. Tilgang.....	29
	8.2. Det biologiske systemet	29
	8.3. Det sosiale systemet.....	30
	8.4. Det økonomiske systemet	30
	8.5. Helsesystemet	30
	8.6. Det politiske systemet	31
	9. Matsystem rein	32
	9.1. Tilgang.....	32
	9.2. De biologiske systemet.....	32

9.3. Det sosiale systemet.....	33
9.4. Det økonomiske systemet.....	34
9.5. Helse systemet.....	35
9.6. Det politiske systemet.....	35

10. Matkonferanse i Sápmi.....	37
---------------------------------------	-----------

11. Veien videre.....	38
------------------------------	-----------

11.1. Forprosjekt – Hovedprosjekt.....	38
--	----

Vedlegg.....	39
---------------------	-----------

1. Bakgrunn

Denne rapporten er laget på bestilling av Sametinget høsten 2023 og overlevert våren 2024. Den består av to deler:

1. Litteraturstudie – oversikt over litteratur og prosjekter som omhandler og relateres til samiske- og andre matsystemer i Arktis (vedlegg)
2. Forstudierapport - Urfolks matsystemer i Sápmi (denne)

Denne rapporten beskriver fire samiske matsystemer. De fire er utvalgt av arbeidsgruppen, og foreslås som overordnede systemer hvor en finner undersystemer som det bør gjøres en innsats for å styrke i det videre arbeidet. Undersystemene kan defineres innenfor rammene av, for eksempel geografi eller produksjonsmetode.

2. Innledning

En tradisjonell måte å forstå matsystemer på har vært som en linje av ulike aktiviteter langs en verdikjede. Dette gir et lite detaljert bilde av hvilke forhold som påvirker hvordan mat forstås som en del av livene våre, naturen som omgir oss og samfunnet som påvirker det hele. Et mer holistisk bilde av matsystemer tar med seg klima, miljø, produksjon, forespørsel, helseforhold, økonomiske- og politiske forhold og sosiale forhold og -sammenhenger. Et slikt bilde kan sies å være nødvendig for å gjøre gode valg i arbeidet for å bygge opp under de gode systemene, og gjøre de sterke for framtiden.

Forskere ved universitetet i Wageningen (Dengerink og Brouwer 2020) beskriver fem ulike ståsteder og følgende hensikter med analyser av matsystemer.

- ivareta miljøet
- forbedre ernæring og helse
- brødfø verden
- forbedre ressursutnyttelse
- øke lønnsomhet i produksjon av mat

Urfolks matsystemer skiller seg fra andre matsystemer ved å være sterkt knyttet naturen. Systemene inneholder alt av natur; land, luft, vann, planter, mennesker, samfunn og dyr. Planter, fisk og dyr er ikke bare kilder til mat, men også til medisin, adspredelse, som sosialt lim og som grunnlag for åndelige forhold. Alle elementer er viktige, og ingen kan tenkes bort. Bærekraft er et forholdsvis nytt begrep, men det betyr langsiktighet og det å bevare det som gjør naturen og menneskene godt samtidig.

Den industrielle måten å produsere, selge, distribuere og konsumere mat på er ikke innstilt på balanse, men på å benytte råvarer i et system som har økonomisk lønnsomhet som mål.

I Sápmi har utviklingen kommet lengre for noen matsystemer enn andre, og alle systemene inneholder elementer av tradisjon, kultur og markedstilpasning.

Den senere tids dramatiske utvikling med krig i Europa og i Midtøsten har fått flere til å tenke på forsyningsikkerhet og beredskap for å opprettholde matforsyning til befolkningen. Lokal tilgang på mat, uten avhengighet av langtrekkende logistikk, er blitt viktigere for blant annet politikerne med ansvar for dette området. Innenfor de samiske matsystemene finner vi viktige kilder til mat for en stor del av befolkningen i hverdag og krisetilfeller.

2.1. Hva som står på spill

I UN-(Forente nasjoner) rapporten *Indigenous Peoples' food systems, Insights on sustainability and resilience from the front line of climate change* (2021)¹ finner vi forslag på 9 grunnleggende punkter om verdens urfolks matsystemer (vår oversettelse):

1. Anerkjennelsen av urfolk innenfor landene de bor i er viktige og gir dem tilgang til grunnleggende offentlige tjenester.
2. Urfolks matkultur har gjennom historien gyldig testet og bevist bærekraftig produksjon og konsum.
3. Urfolk har utstrakt kunnskap om ville- og semidomestiserte planter.
4. Viktigheten av nomadisme, mobilt levebrød og skiftende praksis å opprettholde biologisk mangfold.
5. Urfolks matsystemer er dynamisk i tid og underlagt endringer, men i dag endrer de seg med en hastighet man ikke har opplevet før.
6. Akselerasjonen i innføringen av markedsorientert-, pengebasert virksomhet er dyptgripende i endringen av urfolks matsystemer.
7. Risiko for at urfolks matsystemer skal forsvinne
8. Fremtiden for urfolks matsystemer avhenger i stor grad av beslutningene dagens urfolksungdom gjør.
9. Fritt, forutgående og informert samtykke er ikke bare et viktig prinsipp – de er også et suksesskriterie.

¹ <https://reliefweb.int/report/world/indigenous-peoples-food-systems-insights-sustainability-and-resilience-front-line>

Det kan vurderes hvorvidt disse momentene gjør seg gjeldene for de ulike matsystemene innen Sápmi, men det bør ikke være tvil om at de er aktuelle å vurdere i en analyse av motstand mot eksterne endringer og de ulike formene for bærekraft.

2.2. Rammer for prosjektet

Det finnes svært mange matsystemer, og de kan sees på i mange nivåer. Det samiske matsystemet kan beskrives som ett, og innenfor det samiske matsystemet kan man beskrive et undersystem med utgangspunkt i en råvare, eller i en produksjonsmetode. Underveis i prosjektet er det kartlagt en rekke matsystemer innenfor samisk område. I samarbeid mellom Sametingets prosjektgruppe, prosjektledelsen i Visjona og med innspill fra en rekke aktører med relasjon til temaene, er det valgt ut 4 områder som skal beskrives nærmere. Øvrige matsystemer kan etter hvert settes inn i samme type rammeverk for videre arbeid.

Systemene som er valgt ut, er

- Fjord og kystfiske
- Ferskvannsfiske
- Reindrift
- Sanking

Disse fire områdene er valgt ut, fordi de er viktige for samisk kultur, levesett, historie og næringsdrift. De hører hjemme i Sápmi, men beskrivelsene kan danne grunnlag for diskusjoner av matsystemer andre steder og hos andre urfolk.

Matsystemer kan beskrives på ulike måter og med ulike innfallsvinkler. Her skal vi tilnærme oss de fire systemene ved å se nærmere på undersystemene,

- det biologiske
- det sosiale
- det økonomiske
- helsesystemet
- det politiske

Det økonomiske systemet får lite oppmerksomhet her. Grunnen til dette er at når råvarene har kommet inn i næringskjeden, er det lite som skiller prosessene og effektene fra matsystemer utenfor urfolks matsystemer.

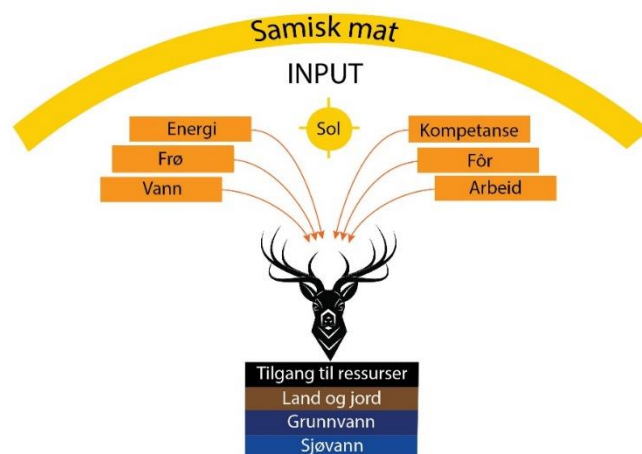
De ulike matsystemenes betydning for levesett, språk og kultur bør få plass i en annen fase av dette prosjektet. I generelle termer nevnes at urfolks matsystemer er tett integrert med naturen og at språk og kultur er tett koblet med dette. I det følgende skal vi gi en beskrivelse av matsystemer generelt, for å så se nærmere på de 4 utvalgte systemene.

3. Det generelle matsystemet

Vi foreslår at matsystem endres over tid, og at nye elementer, og nye krefter og forhold mellom de ulike elementene endres gjennom tiden. Modellen vi har tatt utgangspunkt i er en modell fra Nourish Life², en ideell organisasjon basert i USA og Canada.

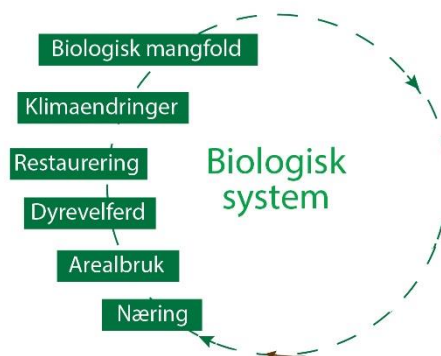
3.1. Input - ressurser og tilgangen til de

Det som kommer inn i et matsystem er grunnlaget for det som produseres der. Her har vi tatt med sollys, energi, vann, energi, kompetanse, for, frø og arbeid. Til grunn ligger også land og jord, grunnvann og sjøvann. Sammen med disse elementene har vi valgt å sette inn «tilgang til ressurser» i modellen. Dette fordi det er et svært viktig og aktuelt element i analysen av samiske matsystemer og et område som gir det samiske store utfordringer for opprettholdelse av mattilgang, kultur, språk, bosetning og tradisjoner.

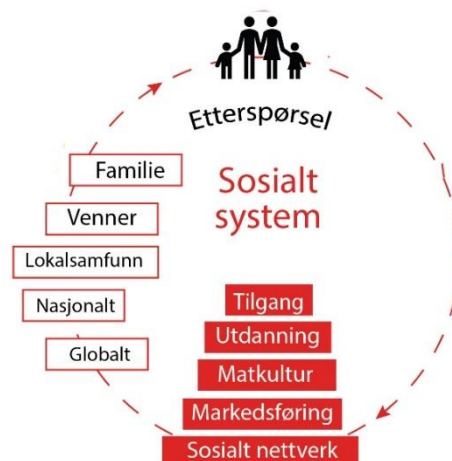
3.2. Det biologiske systemet

Det biologiske systemet inneholder planter og dyr, samspillet mellom dem, hvordan biologien er under påvirkning fra flere krefter, ivaretagelse og reparasjon etter skader eller slitasje i naturen.

3.3. Det sosiale systemet

Matsikkerhet er nært knyttet til sosiale forhold. Jo mer en vet om de som skaffer deg maten din, jo sikrere kan du være på kvaliteten.

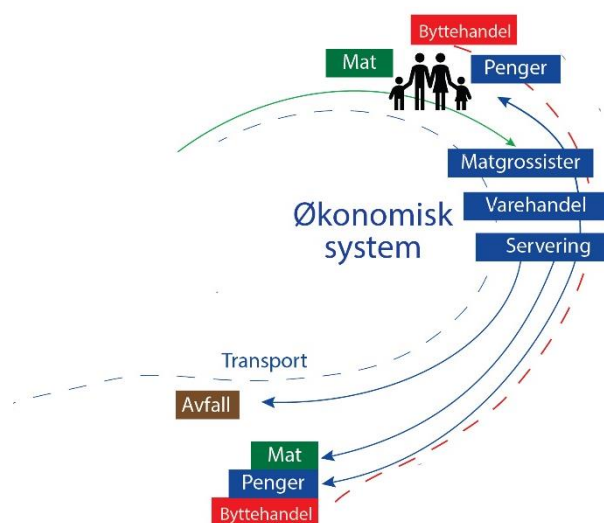
² <https://www.nourishlife.org/>

De sosiale båndene er sterkest i familiens egen bruk av egen mat, men også byttehandel medfører sterk kunnskap om hvordan maten er kommet til bordet.

Det sosiale systemet inneholder elementer og aktører som har ulik nærhet til den som produserer maten. Til sammen utgjør det et system av etterspørsel gjennom åpne og mer lukkede markeder. Markedsføring av matvarer er naturlig nok mest knyttet til det økonomiske systemet

3.4. Det økonomiske systemet

Forenklet, kan man si at det økonomiske systemet inneholder det elementene som kommer til virkning etter at mat er produsert. I vår tilnærming til dette systemet skal vi fokusere på det som foregår før råvaren eller produktet er solgt fra produsenten, for eksempel fiskeren, sankeren eller reineieren. Transport og avfall er tatt med her fordi det er kostnader ved all produksjon og elementer som får virkning på systemet for helse og for det biologiske systemet.

Byttehandel er en viktig del av den tradisjonelle økonomien for urfolk. Denne handelen er i større grad overtatt av pengebaserte transaksjoner, men byttehandel utgjør en viktig del av samisk tradisjon og er naturlig knyttet nært til det sosiale systemet. Som nevnt tidligere her, har den raske og inngripende overgangen til handel med penger vært en av de sterkeste kreftene som påvirker urfolks matsystemer.

3.5. Helsesystemet

Dette systemet har elementer som spenner matsikkerhet, det å få tak i sunn og nok mat; mattrygghet, det å få tak i mat som ikke er helseskadelig; forebygging, mat som begrenser helseproblemer; hensyn – eller pleie, mat som del av ivaretagelse av andre mennesker; velvære, mat som del av gleden i livet – både sanking, produksjon og konsum.

I et totalt matsystem, for all mat som hører til en folkegruppe eller kultur, vil en her også snakke om balanse i dietten. Helseeffektene av for eksempel multer er godt dokumentert, og bær har vel alltid

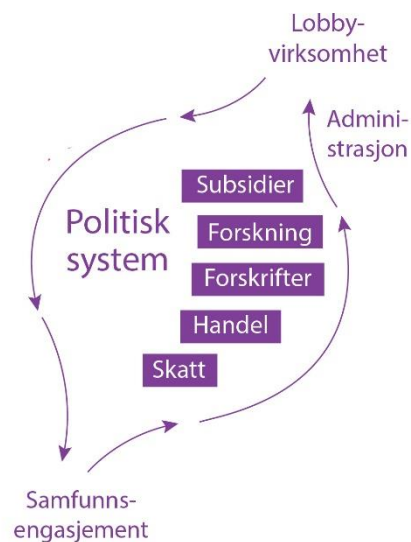

vært regnet som sunn mat om gode kilder til vitaminer. Reindriftssames forbruk av kjøtt har vært balansert av andre næringskilder, og her har multer spilt en stor rolle ved siden av andre bær og planter, slike som for eksempel boska (kvann).

3.6. Det politiske systemet

Her snakker vi om alle forhold som regulerer matsystemene. Dette systemet er i stor grad knyttet til det sosiale systemet, med det sosiale engasjementet i den ene enden, og det økonomiske systemet i den andre.

Dette systemet kan vel sies å være det systemet som er mest sammensatt, det som er i størst endring, og det undersystemet som har størst direkte effekt på de andre undersystemene.

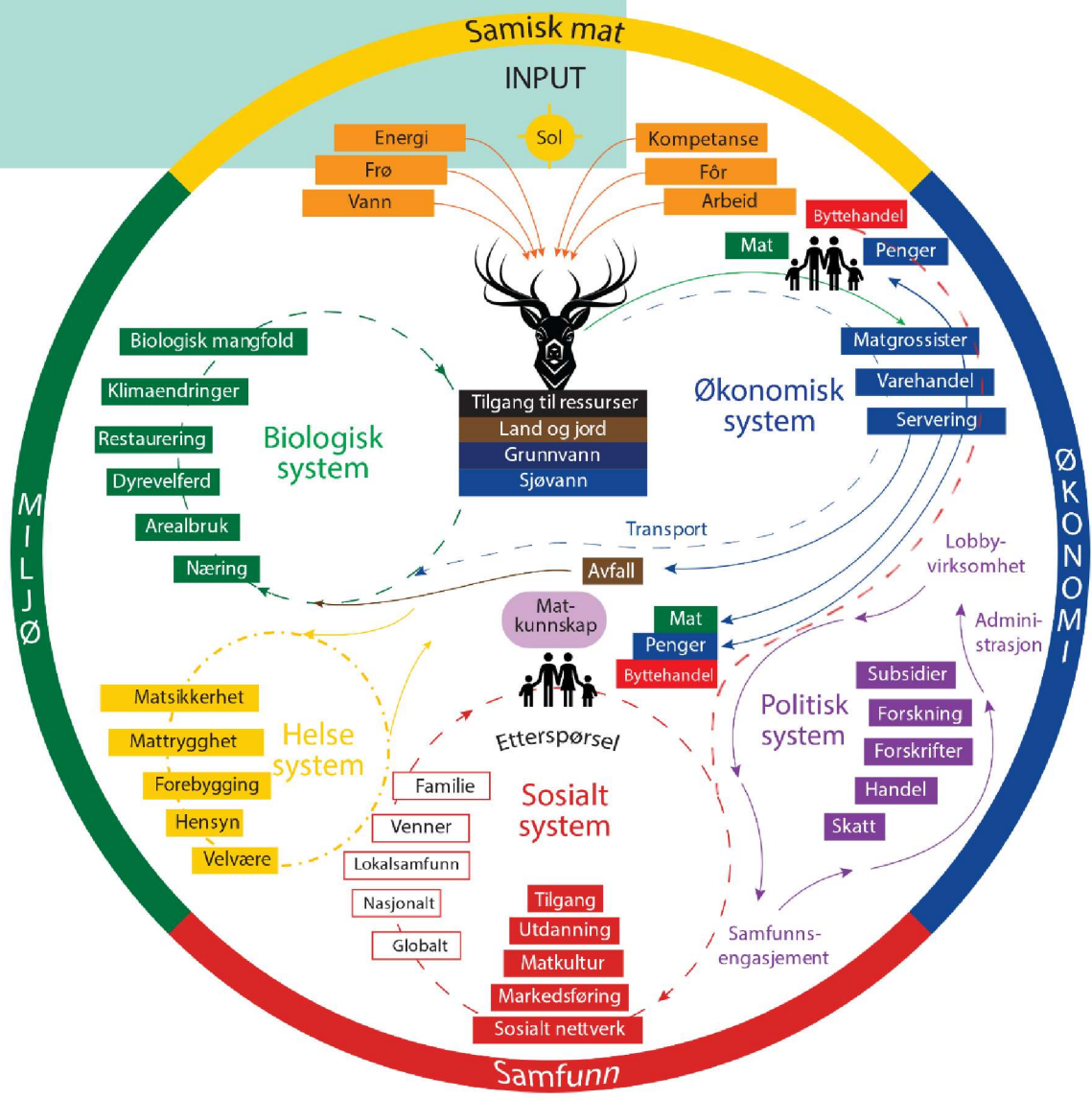

3.7. Det samlede generelle matsystemet i Sápmi

Vi setter sammen elementene og viser noen av sammenhengene mellom dem. Ett av poengene her er at alt henger sammen på en eller annen måte. Enkelt sagt, vil endringer på ett av områder få konsekvenser på andre områder.

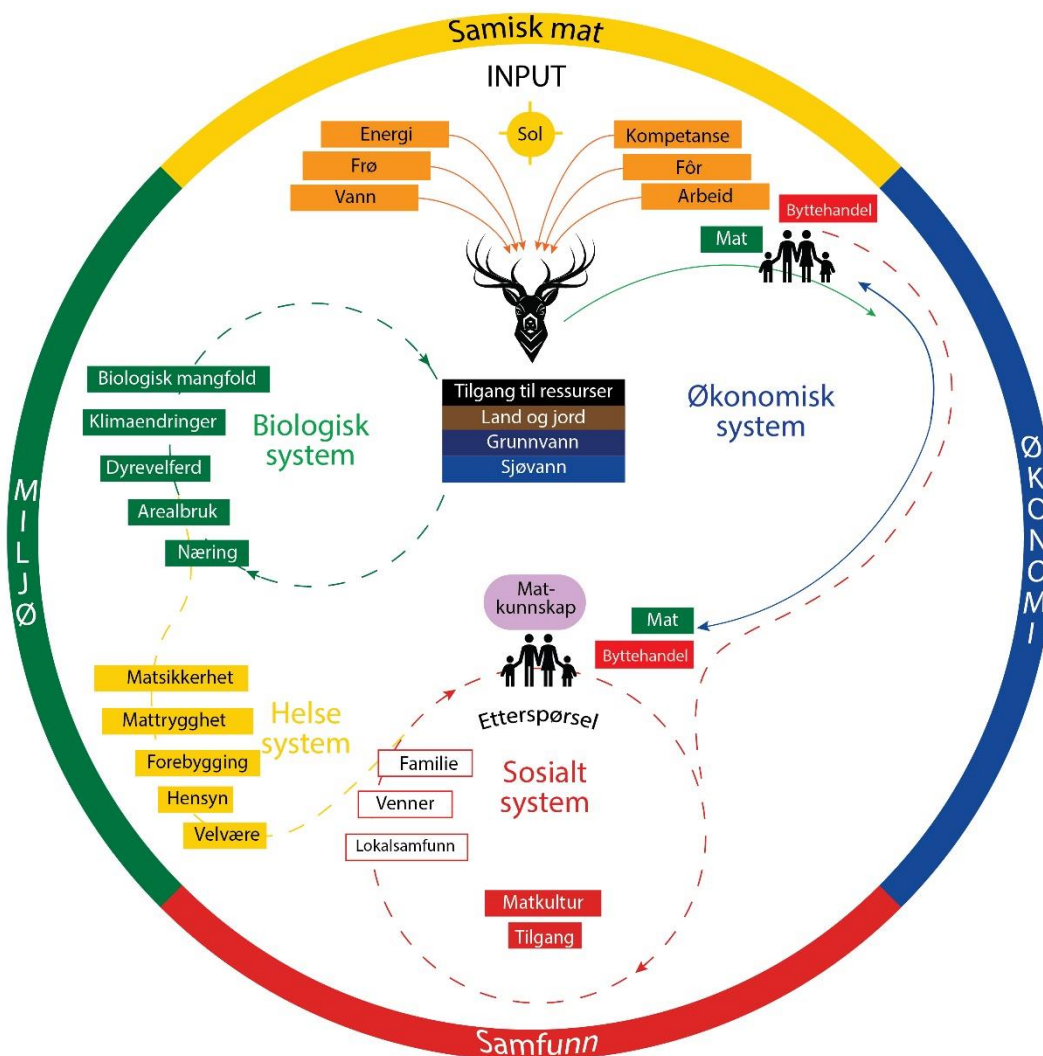
De samiske matsystemene er under press og det sosiale systemet, med kulturen og tradisjonene er store skadelidende elementer.

Et annet skadelidende området er det biologiske systemet, hvor arealbruk er i endring etter press fra det øvrige samfunnet. Dette, i tillegg til klimaendringene, ser ut til å bidra til at bruken av naturen ikke kan fortsette på samme måte som tidligere. Klimaendringene er bidrag til at de fleste av verdens matsystemer endres, og endringene sees best der hvor levestedet er nært knyttet til naturen.

4. Tradisjonelt matsystem

Det kan diskuteres hva som er tradisjonelt, og hva som er moderne. Det historiske skillet er ikke skarpt og tydelig. Her velger vi å se det tradisjonelle matsystemet som hører til naturalhusholdningen og byttehandelen, det vil si det systemet som ikke knyttet til handel med penger som betalingsmiddel.

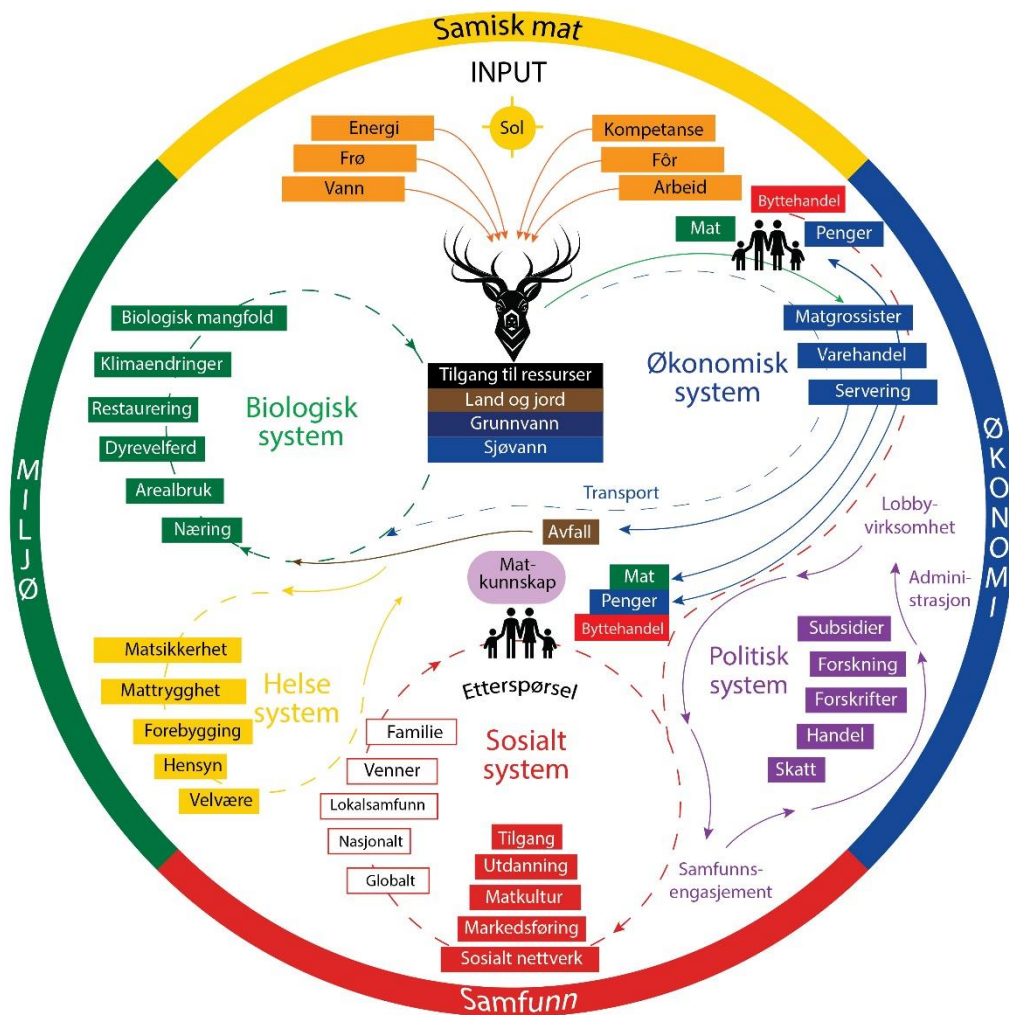
Her utgjør etterspørselen det sosiale systemet som inkluderer familie, venner og lokalsamfunn. Her er helsesystemet nært knyttet til det biologiske systemet og det sosiale systemet. Menneskene stolte på at naturen gav rene råvarer, og høstingen foregikk på en skånsom og bærekraftig måte for naturen. Helsesystemets tilknytning til det sosiale systemet henger sammen med at tette sosiale bånd bidrar til matsikkerhet og mattrygghet. Man vil ikke gi eller bytte bort dårlige varer. Urfolk levde

tettere på og visste mer om endringer i årstider, metoder for sanking, jakt, oppbevaring av mat, og hvilke virkninger ulike mat- og medisinvekster hadde på kropp og sinn. Forurensning og forsøpling var ikke noe problem, og menneskene gjorde langt færre inngrep og skade på naturen.

Det sosiale systemet bestod av mennesker med mindre sosial- og geografisk avstand enn det moderne mennesket gjør i dag.

5. Moderne matsystem

Det moderne bildet tar med seg forhold knyttet til et marked og handel med penger i flere ledd. He er transport og avfall tatt med som på grunn av måten handelen foregår på. Helse systemet er frikoblet det biologiske systemet og det sosiale systemet, for den delen av handelen som foregår med penger.

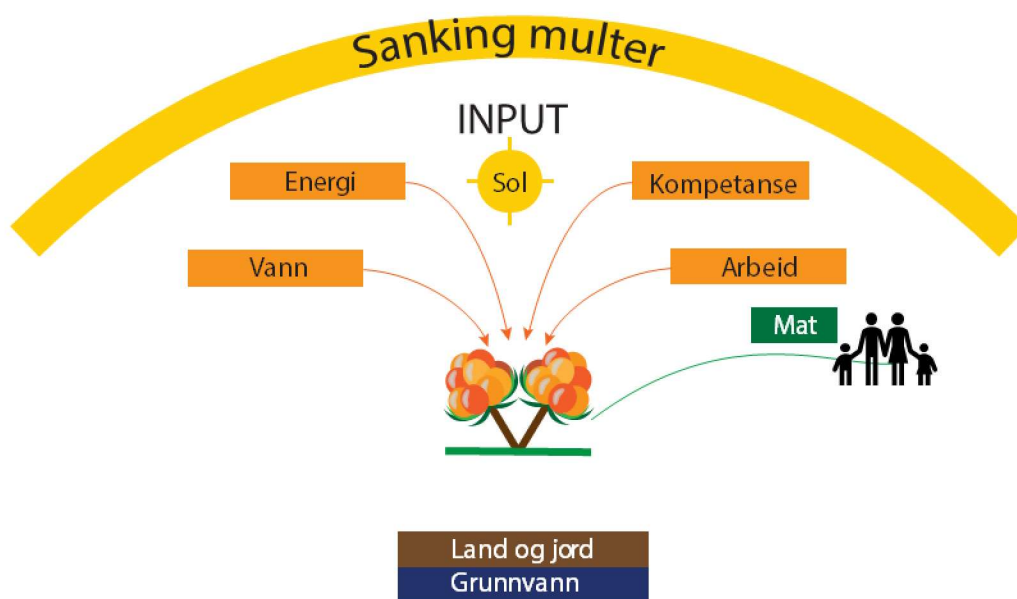
Her er også det politiske systemet kommet med, som sammen med det administrative leddet, regulerer rettigheter og plikter i forbindelse med sanking- og salg av råvarer og produksjon- og salg av ferdige produkter. I det tradisjonelle systemet skjedde reguleringen i det sosiale systemet hvor tilgangen til råvaren

Det sosiale systemet har fått med seg et samfunn av etterspørsel som knytter seg til et nasjonalt- og globalt marked, og som har med seg markedsføring og utdanning som elementer for at systemet skal kunne fungere.

Helsesystemet er mer framkoblet det biologiske- og det sosiale systemet. Matsikkerheten er mer koblet til det økonomiske systemet og mattryggheten mer til tilliten til markedet. Avstanden mellom dette systemet og sankeren og det biologiske systemet er stor.

6. Matsystem multer

Sanking av multer er en viktig som mat og som attåtnæring for mange samer. Multer har kvaliteter som gjør den velegnet til lagring, og har lenge vært kjent som en viktig plante for som middel mot skjørbuk og diaré. Forskning viser ekstremt høye verdier av C-vitaminer. Den norske legeforening

skriver i tidsskriftet.no³ at: «Forbindelser ekstrahert fra multer har multiple biologiske effekter som kan ha gunstig effekt på den humane helse. Diettflavonoider og -fenolsyrer, spesielt ellaginsyre, er kjent for å være antioksidanter, antimutagener, antikarsinogener og hepatoprotektive.» Hva dette betyr skal vi ikke gå inn på her, men samer har «alltid» visst multer er sunt og viktig å få i seg som en del av kosten.

Innsatsen til fremstilling av multer kommer enkelt sagt fra jorda, sola, regnet, innsekter og vinden. Arbeidet blir lagt ned i sanking, transport, oppbevaring, prosessering og lagring. Her kommer kompetanse inn i bildet. En må vite hvor- en finner råvaren, når en finner den, om det er tillat å plukke den, hvordan en lagrer og oppbevarer råvaren og hvordan en lagrer og fremstiller ferdige produkter.

Før pengemarkedet var multer viktig i kostholdet hos samiske familier, og en kan regne med at den alltid har vært brukt i byttehandel med folk som ikke plukket selv. I lang tid har salg av multer, både i Norge og til Sverige, vært en viktig tilleggsnæring for samer.

³ <https://tidsskriftet.no/2003/06/aktuelt/multe-viktig-kilde-til-antioksidanten-ellaginsyre>

Etter at salg av multer for penger kom i gang, har det ikke skjedd store strukturelle endringer i matsystemet, bort sett fra regulatoriske endringer som gjelder skatte- og avgiftsendringer, og endringer som handler om matvaresikkerhet og om hvordan mat skal prosesseres og lagres for salg.

6.1. Tilgang

Multebæra er i en særstilling som viktig, og den eneste arten i Sápmi som er underlagt regulering i norske lover. Det har den vært i 150 år.

Tilgangen til multemyrene er regulert på flere måter i Sápmi. I utgangspunktet kan multene plukkes fritt, jf. frilufsloven § 5. Forutsetningen er at plukkingen skjer «hensynsfullt» og med «tilbørlig varsomhet». Dessuten gjelder adgangen til plukking i utmark, ikke innmark.

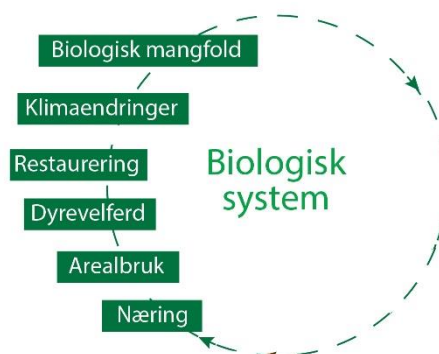
For plukking av multer i Nordland, Troms og Finnmark stilles ytterligere begrensninger. Her kan eier eller bruker av et multebærland nedlegge forbud, for eksempel ved å sette opp skilt, kunngjøring i avis, e.l. Man kan likevel plukke multer, men da må de spises på stedet. Altså begrenses mengden bær som kan plukkes, men allemannsretten sørger likevel for at man har rett til å plukke. Statskog som grunneier har ikke lagt begrensninger på hvem som kan plukke multer. På Finnmarkseiendommens grunn gir finnmarksloven § 23 første ledd bokstav d en rett til multeplukking for innbyggere i Finnmark (lovdata).

Det finnes flere litteratureksempler som sier noe om hvordan urfolk forholder seg til naturen og til bærekraft. På samisk har begrepet *birgejupmi* vært sentralt for å beskrive dette. Når det kommer til høsting, så handler det om å høste å mye som man trenger, og ikke mer. Dette ble tidligere, og i noen tilfeller også i dag, organisert slik at hver familie eller siida, og ofte hver person, sin multeplass som andre skulle respektere og holde god avstand til. Følelsen av tilhørighet til «sin del» av landet med multer er beskrevet i *Mijá duobddága: Sankingspraksiser i samiske kystområder - relasjoner, verdier og bærekraft (2024)*. Dette er viktig for folk, og et eksempel på hvordan samer er tilknyttet naturen.

6.2. Det biologiske systemet

Den biologiske delen av matsystemet for multer er forholdsvis likt som det alltid har vært. Endringene her skjer gradvis, og systemet er under press fra flere hold. Økt bruk av naturen til sanking, og til annet enn sanking, endrer forholdene for vekst av multer.

Mer om dette senere.

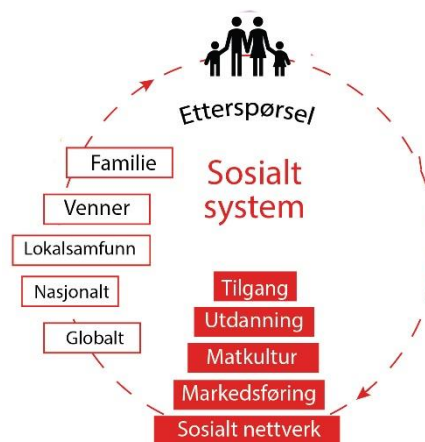

Seniorforsker Annika Hofgaard⁴ ved NINA (Norsk institutt for naturforskning) har forsket på reduksjon av palsmyrer i Finnmark. Hun forteller til NRK at hun har funnet at myrene kan være truet av at permafrosten under myrene tiner, og at variasjon i temperatur og fuktighet kan bidra til dårligere vilkår for multene.

Det er ikke, så vidt allment kjent, vanlig å restaurere arealer for å ivareta multevæksten, men det kan være mulig at dette blir aktuelt i tiden fremover.

6.3. Det sosiale systemet

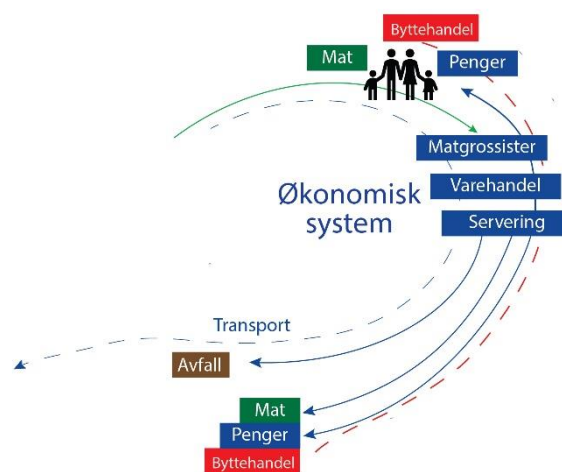
Multebær har vært, og er - viktig som for samhold og sosiale bånd. Det har vært vanlig å plukke bær for de som ikke kan gjøre det selv, både innen en familie, siida eller utenfor begge deler. For noen har sanking av multer vært en sosial aktivitet som har knyttet familier tettere sammen. Byttehandel med multer har vært utstrakt i mange deler av Sápmi og bidratt til tillitsforhold og kjennskap til et bredere spekter av folk.

6.4. Det økonomiske systemet

De fire hovedaktørene i det økonomiske systemet rundt multebær er sankere, grossister, varehandelen og serveringsvirksomhetene. Varehandelen inkluderer her alle aktører som selger varer til forbrukere. For dette prosjektet er interessen i det som foregår før råvarer kommer inn i den kommersielle næringskjeden.

Salg av multebær har vært vanlig lenge. Det for mange har det vært en tilleggsnæring til både, reindrift, annen landbruk og fiske. I Porsángu-Porsanger og Unjarga-Nesseby i Finnmark og Divtasvuodna-Tysfjord i Nordland har

⁴ <https://www.nina.no/kontakt/Ansatte/Ansattinformasjon.aspx?AnsattID=16105>

multeplukking hatt stor historisk betydning, både som et viktig tilskudd til husholdningen og som en sentral inntektskilde. Helt ut på 1970-tallet kunne enkelte familier, der både barn og foreldre deltok i høstingen, hente bortimot 1/3 av sine kontantinntekter fra salg av multer under gode multeår (Aira, 2021; Nilsen, 2009)⁵.

Byttehandel er en viktig del av den tradisjonelle økonomien som gjelder moltebær. Denne handelen er i større grad overtatt av pengebaserte transaksjoner, men byttehandel utgjør en viktig del av samisk tradisjon, og er naturlig knyttet nært til det sosiale systemet.

Multer har blitt solgt gjennom tidene til ulike markeder i inn og utland, og det kan være slik at lovreguleringen har kommet på bakgrunn av, at pengehandelen gjorde seg gjeldende på 1700-tallet. Med sterkere salg for penger, har slitasje og annen påvirkning på naturen gjort større inngrep i det biologiske systemet.

6.5. Helsesystemet

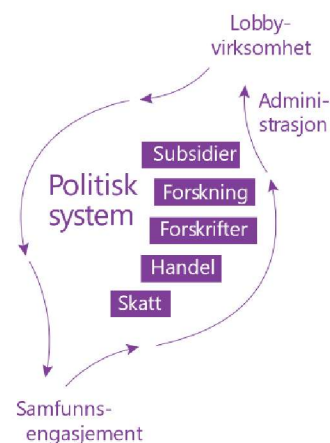
Helseeffektene av multer er godt dokumentert, og bær har vel alltid vært regnet som sunn mat om gode kilder til vitaminer. Reindriftssames store forbruk av kjøtt har vært balansert av andre næringskilder, og her har multer spilt en stor rolle ved siden av andre bær og planter slike som for eksempel kvann.

Litteraturen forteller om at sanking av multer har en viktig helsebringende effekt som henger sammen med at sankeren kommer seg ut i naturen, gjerne i «sitt» område som hen kjenner godt, sammen med familie eller venner, og med aktivitet som er viktig for familiens velvære i året etter bærseongen. Følelsen av bidrag til familien gir viktig tilfredsstillelse, med mat eller med penger fra salg.

6.6. Det politiske systemet

Her snakker vi om alle forhold som regulerer matsystemene. Dette systemet er i stor grad knyttet til det sosiale systemet, med det sosiale engasjementet i den ene enden, og det økonomiske systemet i den andre.

⁵ <https://www.idunn.no/doi/10.18261/tfs.65.1.3>

En av de aktuelle sakene fra 2023 i dette systemet, er en sak om hvilke rettigheter befolkningen i Finnmark skal ha til å bruke motorisert ferdsel for å få tilgang til å hente ut mer verdi fra moltemyrene.

Et annet eksempel er det press som legges på arealene som benyttes av multesankerne fra utbygging av infrastruktur i form av boliger, hytter, næringsarealer, veier, vindmøller, gruvedrift osv. Reguleringen av balansen mellom disse forholdene foregår på flere nivå i det politiske systemet. Beslutninger her vil påvirke flere forhold i matsystemet for muldebær.

7. Matsystem kystfiske

7.1. Tilgang

Fiske på kysten er den viktigste årsaken til bosetningen her. Fjordene og kysten er svært rik på fisk som har vært næringsgrunnlag for ernæring, kultur og handel. Innføring av fartøkvoter for kystflåten i 1990 med krav om aktivitetsplikt årene før, medførte en endring i tilgangen til torskefiskressursene. Mange fiskere opplevde å bli stengt ute fra næringa som følge av at de ikke tilfredsstilte myndighetenes krav. Utover 1990-tallet og videre frem til i dag, har fiskerinæringa som helhet blitt stadig mer regulert og lukket gjennom fartøkvoteordninga og innføring av omsettelige kvoter. Dette har bl.a. medført at fartøkvoter har blitt stadig dyrere å få tilgang til.

Innholdet i NOU 2008:5 *Retten til fiske i havet utenfor Finnmark* er kjent. Den foreslår blant annet at ved «fastsettelsen av slike kvoter eller tillatelser skal det materielle grunnlag for sjøsamisk kultur og annen kystkultur i Finnmark bli sikret».

Dagens kvotesystem tar utgangspunkt i fartøystørrelse, og tildelingen skjer til eierne av de fartøyene som har kvoter til fiske.

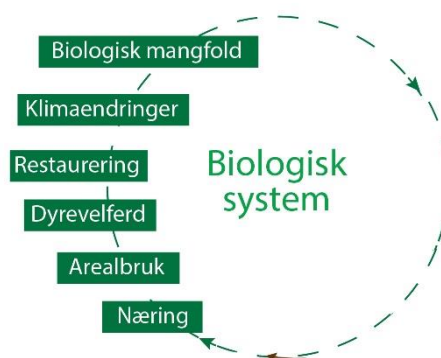
Kvotemeldinga for 2023-2024 gjeninnfører *trålstigen* for å fordele tilgangen til torskefiske. Trålstigen er en fordelingsmekanisme for torsk mellom hav- og kystflåten, som følge av størrelsen på den norske totalkvoten. Stigende fra 27 prosent for andelen til trålgruppen når totalkvoten for torsk er lav, til 33 prosent når den er høy.

I den samme meldinga kan vi også lese: «Fiske i fjordene og i kystnære farvann har vært, og er, en viktig samisk næring i kyst- og fjordområder fra Helgelandskysten og nordover. I disse områdene utgjør fiske en del av det næringsmessige grunnlaget for samisk kultur. Sjøkystflåten under 11 meter er den fartøygruppen de fleste samiske aktørene befinner seg i.»

7.2. Det biologiske systemet

Ingen store biologiske systemer er så integrert i alt liv som havet. I vår del av verden merkes det ved at flere arter flytter seg nordover etter hvert som temperaturen i havet stiger. Eksempler kan være torsken, makrellen og silda. Andre veiene ser det ut til å gå med kongekrabben som stadig finner veien sørover langs kysten.

Andre endringer kan knyttes til nye former for gruvedrift under, og deponering av gruveavfall i fjordene. Lakseoppdrett påvirker også det samiske matsystemet i forhold til arealutfordringer i fjordområder. Også oppdrett utgjør en stor endring i de samiske matsystem i.

Oppdrett har også påvirkninger på det biologiske systemet som det er en del av, men her er det til dels store forskjeller i grad av negativ påvirkning mellom de ulike regionene.

Det er å anta at disse endringen vil ha større eller mindre effekter på både biologisk mangfold, dyrevelferd og næringsinnhold i kysten som omgir deler Sápmi i Norge.

7.3. Det sosiale systemet

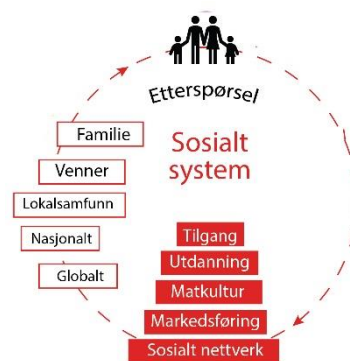
Det sosiale systemet som er en del av matsystemet for kystfisket, er mangfoldig og sterkt tilknyttet de andre delsystemene.

Kystfiske er, som nevnt, et av de viktigste bosettingsgrunnlagene på kysten i Norge, og en viktig del av kulturen i Sápmi. Det sosiale fellesskapet knyttet til fiske kan sies å være knyttet til både effektivisering – det er lettere å få gjort godt fiske om flere går sammen, og personlig sikkerhet – det er farlig aktivitet, og bedre om flere ser etter hverandre.

Fisk har også vært en viktig del av byttekulturen. De som fikk mye fisk, kunne gi bort, eller bytte varer med de som ikke hadde tilgang til fiskeri, eller var forhindret fra å «gå på fjorden».

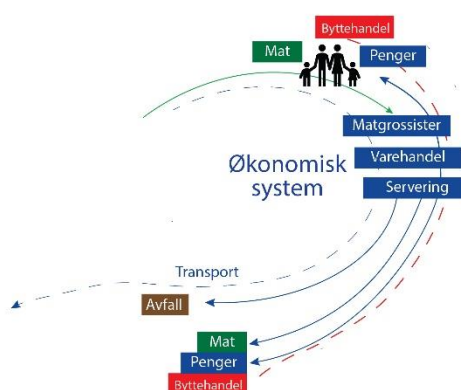
For familien var fjord- og kystfiske viktig for å skaffe mat på bordet. De ulike artene ble fisket etter sesong, og ulike måter å konservere fisk på gjorde fiskemat tilgjengelig hele året. Nå er det langt færre som fisker for egen matauk, og antallet fjordfiskere har vært i sterk nedgang over mange år.

I dag er fisket regulert slik at byttehandel praksis er ulovlig, og en innbygger kan ikke kjøpe fisk fra en fisker uten å gå via en offentlig godkjent handelsløsning. Dette har gjort at det sosiale systemet i mindre og mindre grad er en del av kulturen, fordi flere og flere må skaffe sin fisk fra butikken. Dette har også gjort at det er vanskeligere å få tak de stykningsdelene som folk har vært vant til å få tak igjennom historien, og matkulturen knyttet til dette forsvinner. Det er svært få av de som vokser opp i dag som har smakt fiskehode, fylte fiskemager, torsketunger eller rognbollesuppe. Kunnskapen om å bruke hele fisken forsvinner med generasjonene og råstoffutnyttelsen endres.

7.4. Det økonomiske systemet

Det økonomiske har endret seg slik som nevnt i omtalen av det sosiale systemet. Endringen kan man se som en frakopling mellom de nære sosiale koblingene knyttet til byttehandel, og salg over kai, reduksjon i deling av ressursene etter prinsippet om at alle skal klare seg, og at de som ikke kan fiske skal få del i det andre kan fange og produsere.

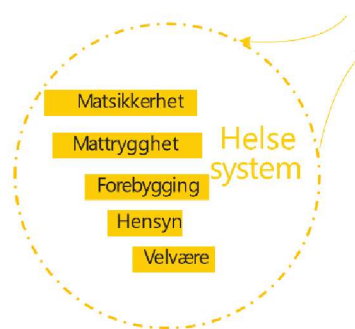

Butikkmarkedet har tatt over det aller meste, og all handel med fisk skal være markedsført og solgt over disk.

En følge av dette er at det har oppstått mer avfall. Fisk skal pakkes for salg slik at risikoen for bakterievekst reduseres for fisk på vei fra sjø til bord. Innpakning er av plast, og dette er et kjent problem. Om man ser bort fra handel med fisk, så foregår fiske og konsum uten den store bruken av emballasje.

7.5. Helsesystemet

Matkulturen i Sápmi har blitt til over svært mange år. Folk har tradisjonelt visst godt om hva som skal til for å ta vare på fisk slik at den varer lenge og at den ikke blir farlig, eller ubehagelig å spise. Nærheten til, og kunnskapen om fjorden, fiske og ressursene har alltid vært en av urfolks styrker. Jo mer av maten som kommer på bordet fra butikken, i stedet for direkte fra sjøen, fra naboer, slektninger eller kjente, jo lengre fra naturen beveger den som spiser seg. Helsesystemet blir svakere og svakere tilkoblet det biologiske systemet og de sosiale systemet. En av følgene er at generasjonene som kun får tak i fisk og fiskemat på butikken, er nødt til å stole på næringsaktørene når det kommer til mattrygghet og helseeffekter.

På en annen side, er den sikkerheten som kreves i de ulike næringskjedeledene, og kontrollfunksjonene i de offentlige kontrollsystemene, et bidrag til at den fisken folk får kjøpt i butikken er trygg å spise. Reguleringene har også negative konsekvenser, for eksempel at bredden av «stykningdeler» man får kjøpt i butikken er redusert fordi produksjonen innebærer stor grad av manuelt arbeid.

7.6. Det politiske systemet

Det politiske systemet gjorde seg mer og mer gjeldende etter som pengeøkonomien bredde om seg, med økt eksport av fisk i løpet av 1100- og 1200-tallet. Regulering av torske-trålflåten startet på 1930-tallet og sildefisket på 1970-tallet. Fisk utgjør en stor ressurs for Norge, og er avhengig av forvaltning på mange områder for å bli bærekraftig. Det er mange interesser knyttet til fiskeriene, og store aktører fra inn og utland kniver med den mindre flåten for få tilgang til det rike fisket i fjordene, på kysten og ute i havet.

⁶ https://snl.no/norsk_fiskerihistorie

⁷Kystfiskeutvalget for Finnmark ble oppnevnt i 30. juni 2006. Utvalget fikk som hovedoppgave å utrede samers og andres rett til fiske i havet utenfor Finnmark. Utvalget ble bedt om å foreta en historisk gjennomgåelse av samers og andres utøvelse av fiske i Finnmark. Utvalget skulle videre utrede blant annet folkerettslige kilder og norsk rett som kunne ha betydning for retten til fiske. I 2008 avga Kystfiskeutvalget sin innstilling, der det ble slått fast at folk bosatt ved fjordene og langs kysten i Finnmark har rett til fiske i havet utenfor Finnmark på grunnlag av historisk bruk og folkerettens regler om urfolk og minoriteter.⁸

Kampen om rettigheter til fiskeri handler om rettigheter til å drive markedsbasert fiske langs kysten, og handler ikke om selvberging eller birgejupmi. Det er næringsdrift på heltid, eller deltid, og den samiske kulturen og levemåten knyttet til fiskeriet, som er på spill.

Regjeringen Støre la frem kvotemeldingen *Folk, fisk og fellesskap – en kvotemelding for forutsigbarhet og rettferdig fordeling*, i 2023/2024. Her vises til konsultasjon mellom Sametinget og regjeringen ang. konsekvenser for samiske folk og samisk kultur: «Det ble gjennomført konsultasjoner om forslagene i meldingen med Sametinget den 13. november. En styrking av rammebetingelsene for den minste kystflåten er en imøtekommelse av Sametingets syn. For øvrig antas det at forslagene ikke vil ha særskilte konsekvenser for samisk kultur og næringsutøvelse. Hvordan samiske interesser berøres avhenger i stor grad av de aggregerte effektene av både de samiske aktørene og andre aktørers atferd, og vil være svært vanskelig å forutsi.»⁹

Planlegging av nyttiggjørelsen av fisk fra kysten og fra ferskvann i krise- og krigstid har blitt en nødvendig øvelse for ulike aktører innen det politiske matsystemet. Fisk er- og har alltid vært en nødvendig kilde til opprettholdelsen av bosetting i Sápmi, og den kunnskapen som befolkningen fortsatt har om hvordan å få tak i- og utnytte fisk, kan bli svært viktig i en krisetid.

⁷ https://no.wikipedia.org/wiki/Kystfiskeutvalget_for_Finnmark

⁸ <https://www.nrk.no/sapmi/avviste-historisk-rett-til-fiske-1.8177487>

⁹ <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-7-20232024/id3021504/>

8. Matsystem ferskvannsfiske

8.1. Tilgang

Tilgangen til fiske i innsjøer, vann og elver er regulert på ulike måter, og det er Miljødirektoratet som har det overordnede ansvaret.

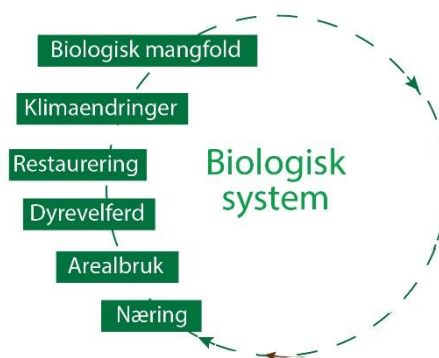
«Miljødirektoratet fastsetter forskrifter om fiske etter anadrome laksefisk i sjø og vassdrag. Det gis nærmere bestemmelser om fisketider, hvor det skal åpnes for fiske og eventuelt fangstkvantum. I sjøen kan det åpnes for fiske med stang, håndsnøre, laksedorg, oter, kilenot, krokarn og lakseverp. I vassdrag kan det åpnes for fiske med stang og håndsnøre. Innenfor rammene av de offentligrettslige forskriftene, kan fiskerettshaverne gjøre ytterligere innskrenkninger av fisket. Miljødirektoratets utarbeider retningslinjer for regulering av fiske etter anadrome laksefisk, som gir føringer for arbeidet med fiskereguleringene. (...)I vassdrag med tilfredsstillende lokal organisering skal forslag til fiskebestemmelser for vassdraget utarbeides av elveeierlag eller forvaltningslag, dersom det er vilje til dette.»¹⁰

8.2. Det biologiske systemet

Sammenhengene her er like som for de øvrige matsystemene, men systemene er avgrenset til vassdrag og nedbørsfelt. De er på den måten mer sårbare enn matsystemene for sjøvann. Grunnlaget for bærekraftige fiskestammer kan ødelegges av enkle inngrep, slik som for eksempel forurensning fra nedbør, tilsig av kjemiske eller biologiske emner som forgifter vannet, overfiske eller fremmede arter.

Det er mange som benytter fiske i ferskvann som rekreasjon eller som velværetiltak i en travel hverdag, og er på den måten en del av det menneskelige biologiske systemet.

Det er gjennomført restaurering av en lang rekke vassdrag som følge av sur nedbør og utrydding av fremmede arter i tidligere tider, og nå de seneste årene - utryddelse av lakseparasitten Gyrodactylus salaris.

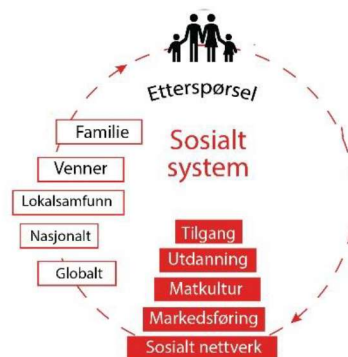
¹⁰ <https://www.miljodirektoratet.no/ansvarsomrader/arter-naturtyper/fiske/myndigheter/fiskeregulering/>

Annet hvert år gjør stillehavslaksen sitt inntog i vassdragene, og invaderer elver lengre og lengre sørover langs kysten. Den kjemper om plassen i elvene med den stedegne Atlanterhavslaksen, og andre fiskearter og utgjør en trussel for bestandene fremover.

Elvene og vannene er også truet av virkninger av fiskeoppdrettene langs kysten. Enkelte virkninger er godt dokumentert, slike som lakselus, men det er fryktet at langvarig oppdrett kan få nye konsekvenser for villfisken fremover.

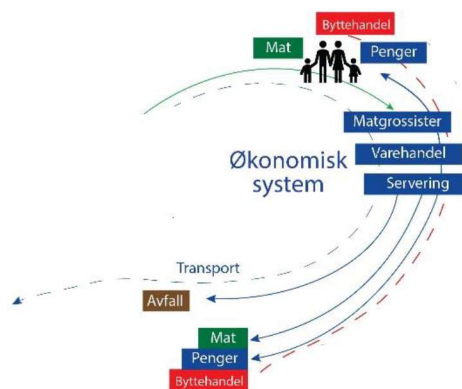
8.3. Det sosiale systemet

Elver og vann spiller store roller for de som bor i områdene rundt, eller som har reiseruter forbi for livsopphold eller næringsaktivitet. Tradisjonelt har elver og vann vært årsaker til bosetting, og fiske har vært en viktig del av næringsgrunnlag hele året. Byttehandel med både råvarer, nedlagt og røkt fisk har dannet grunnlag for sterke bånd mellom folk og familier. I vassdrag og fiskevann hvor fiske er sterkt regulert, har folk som ikke har hatt tilgang til eget fiske, måttet stole på kontakt med kjente og familie med fiskerett.

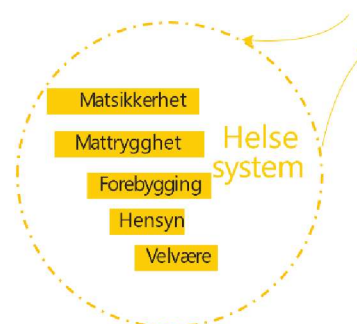
8.4. Det økonomiske systemet

Tradisjonelt fiske for selvberging og attåtning har etter hvert blitt supplert med salg av fisk på ulike måter, gjennom ulike kanaler. Fisketurisme er også en del av det økonomiske systemet for ferskvannsfiske. I de mest populære elvene selges fiskekort til tilreisende for store summer og er viktige bidrag til lokalt næringsliv og til forvaltning av elvene. Dette fisket konkurrerer med lokale fiskers tradisjonelle fiskeri og kultur knyttet til elvefisket.

8.5. Helsesystemet

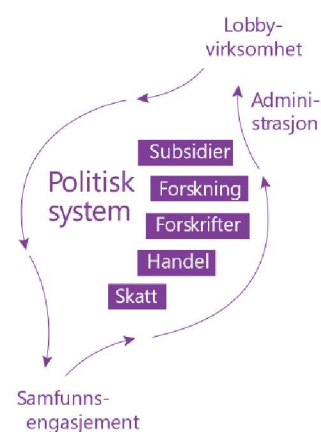
I vår del av landet er tilgang på ferskvann og elver god, og alle som bor i det samiske området av landet har tilgang på en elv. Fisket i elver og vann har tradisjonelt utgjort en viktig del av kostholdsammensetningen for samer. Det har vært en lett tilgjengelig, og sikker matkilde, og konserveringsmetodene har utviklet seg gjennom mange år. Opplevelsen av å utføre fiske, har i moderne tid overtatt for nødvendigheten av eget fiske etter mat. Det er god helsebot for mange å oppsøke elver og vann for

å fiske. Mattryggheten er i moderne tid ivaretatt av offentlige reguleringer av fangst-, produksjons-, og lagringsrutiner for den maten som finner veien til det åpne butikkmarkedet. Der man før måtte stole på egne kunnskaper eller kunnskapen til naboer, slektninger og kjente – må man i dag stole på næringskjeden fra produsent til detaljist.

8.6. Det politiske systemet

I vassdrag med tilfredsstillende lokal organisering skal forslag til fiskebestemmelser for vassdraget utarbeides av elveeierlag eller forvaltningslag, dersom det er vilje til dette. Forslaget skal omfatte fisketid og eventuelle andre reguleringer. Forslag som er i tråd med Miljødirektoratets retningslinjer for regulering av fiske, skal i utgangspunktet legges til grunn i Miljødirektoratets endelige reguleringsvedtak. Statsforvalteren veileder elveeierlagene i deres arbeid med å lage forslag til fiskebestemmelser, og påser at bestemmelsene er i tråd med Miljødirektoratets overordnede bestemmelser.

9. Matsystem rein

Reindrift er har en spesiell plass og en sterk status i samiske matsystem i Sápmi. Næringa er større en annen kjøttproduksjon i Finnmark, og svært viktig i de øvrige delene av Sápmi. Kulturen som hører til er omfattende, levende og detaljrik.

9.1. Tilgang

Bare personer som har rett til reinmerke har rett til å eie rein i det samiske reinbeiteområdet. Spesielle unntak finnes for vitenskapelige formål og i forsøksøyemed under offentlig ledelse eller tilsyn. Tilgang til beiteareal, rett til husvære, flytteleier, motorferdsel, gjerder og anlegg, brensel og trevirke, jakt og fiske er regulert av reindriftsloven.

Tilgangen til beite, og flytteareal er under press fra ulike hold, slike som utbygging av infrastruktur, boliger og hytter, kraftproduksjon og turisme.

Se mer om dette under kapitlet om det politiske systemet.

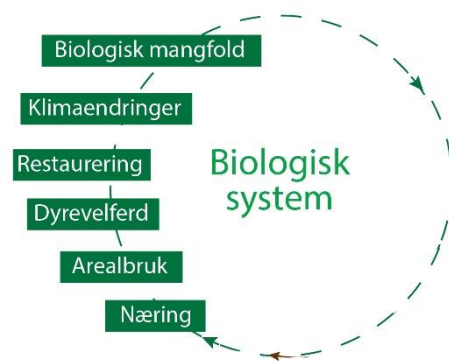
9.2. De biologiske systemet

Reindrift drives i et nært forhold til naturen, og er et av de matsystemene som er mest sårbare for klimapåvirkning. Beiteforhold, og flytteforhold er hovedutfordringer nå, og en av grunnene til denne sårbarheten er de ulike årtidsbeitene. Flytting og beiterotasjon blir spesielt vanskelig i de periodene hvor beitet er vanskelig tilgjengelig.

Tall fra Overvåkingsprogrammet for tamrein (2023) viser at antall tonn slaktet rein går ned. Det er knyttet stor spenning til hvordan klimaendringene vil påvirke reinen og reindriften framover. I dag er krisefôring et viktig tiltak når beiteforholdene blir vanskelige.¹¹

I Miljødirektoratets veileder, Klimatilpasning for reindrift¹², har de lastet opp vanlige klimautfordringer for reindriften:

- Elver og vann som ikke fryser

¹¹ <https://www.nina.no/Om-NINA/Aktuelt/Nyheter/article/er-det-klima-for-framtidens-reindrift>

¹² <https://www.miljodirektoratet.no/ansvarsomrader/klima/for-myndigheter/klimatilpasning/reindrift/>

- Gjengroing
- Høyere snøgrense
- Ising av beite
- Lenger beitesesong
- Økt vannføring
- Reduserte snøleier og økt insektplage
- Utilgjengelig drikkevann

Tsjernobylykken i 1986 hadde katastrofale konsekvenser for reindriften. Ca. 18.000 rein ble slaktet som følge av radioaktivt nedfall og forgiftning av beitelandet. Senvirkningen var økonomiske konsekvenser og tap av omdømme i markedet for kjøtt.

Balansen mellom rovdyr og rovfulger, og rein hører til under det biologiske systemet, men forvaltningen av denne balansen, og de inngrep som gjøres, hører til under det politiske systemet.

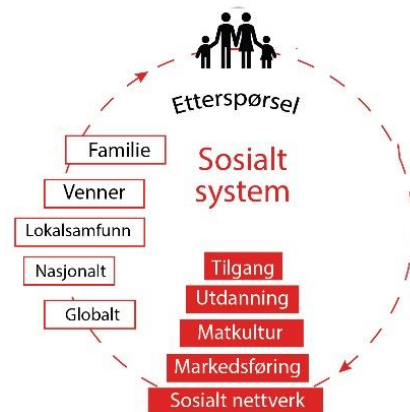
Det forskes nå på om beitedyr har større positiv effekt på klimaendringene, og at – spesielt i land med lav selvforsyning, lite matjord og kort vekstsesong, vil beitedyr være ypperlig til å utnytte landarealet til matproduksjon¹³.

9.3. Det sosiale systemet

Livet i reindriften har vært tradisjonelt en levemåte mer enn en næringsvei. Den har vært- og er fortsatt en nomadisk levemåte hvor familiene flytter med reinen fra vinterbeite til sommerbeite. Den samiske tamdyrnomadismen er den eneste i Europa, og har blitt til delvis fordi dyrene må vil veksle mellom beite ved kysten og på vidda for at tilveksten av fôrplantene skal være bærekraftig.

Reindrift har alltid vært knyttet til familien, og til bidragsyttere til driften utenfor familie. Det samiske begrepet *verdde* betegner et vennsforhold mellom reindriftssamer og jordbrukere på innlandet og fiskerbønder på kysten.

Forholdene var viktige for alle grupper, og nærhet og kjennskap gjorde byttehandel med varer og tjenester trygt og forutsigbart.

¹³ <https://www.forskersonen.no/klima-kronikk-matproduksjon/beitedyrene-spiller-en-viktig-rolle-for-klima-og-okologi/2133406>

Den nomadiske levemåten regnes som mer bærekraftig fordi planter og andre ressurser ikke ble utarmet, men fikk ta seg igjen etter en periodes belastning.

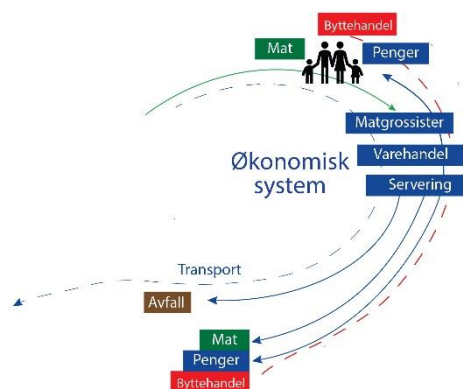
Reindrifta har stor betydning for matsikkerhet i Sápmi. Den er en viktig kilde til lokal/regional mat og vil kunne spille en viktig rolle for matforsyning i våre områder, om nasjonal og internasjonal handel og matproduksjon blir sterkt utfordret i forbindelse med for eksempel krig eller andre kriser.

Det sosiale systemet utgjorde også markedet for byttehandel, og senere for salg av produkter og råvarer av rein. I moderne tid er mere av markedstilknytningen ute av det sosiale systemet og over i det økonomiske systemet.

9.4. Det økonomiske systemet

Reindrifta er en liten nærings i nasjonal målestokk, men større enn andre enn andre dyrehold i Finnmark, og like stor som sauehold i Troms.

*Litt over 3000 mennesker er tilknyttet den samiske reindriften, 2200 av dem bare i Finnmark, som er det største reinfylket. Antallet rein varierer fra år til år, men det finnes i dag om lag 250.000 tamrein i Norge, mer enn 185.000 av dem i Finnmark. Sammensetningen av flokken er om lag 74 prosent simler, 20 prosent fjorårskalv og 6 prosent okser.*¹⁴

Det aller meste av avhending av slakteprodukter går fra reineier, via slakteri, grossist og detaljhandel, slik som det meste av annet kjøtt. Rein er likevel en stor og viktig del av husholdningen for reindriftsfamilier, slik det alltid har vært.

Større enheter, mer industrialisert produksjon, og markedstilpasning til sammen, fører til sikrere forhold innenfor næringskjeden. Skadelidende av dette er bruken av restråstoffet, som tradisjonelt har vært en del av økonomien. Med krav til effektivitet, blir produkter og råvarer som krever mye manuelt arbeid, og omfattende hygienerutiner ikke utnyttet slik de kunne.

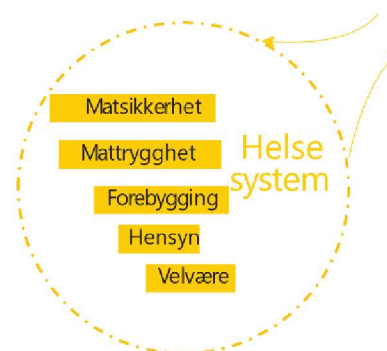
Det gjøres nå arbeid for å gjøre reinkjøtt til et luksusprodukt for eksport. Kjøttet har spesielle kvaliteter, og referansen til urfolk, rein- og urørt natur, vil kunne løfte produktene til store høyder. Dette vil endre matsystemet, og effekten av innskrenkede beitearealer og økt bruk av fôring, vil kunne ha påvirkning på hvordan et luksussegment i markedet vil ta imot reinkjøtt.

¹⁴ <https://www.regjeringen.no/no/tema/mat-fiske-og-landbruk/reindrift/reindrift/id2339774/>

9.5. Helsesystemet

Forskning har i flere omganger vist at reinkjøtt er sunnere enn for eksempel svine-, lam- og oksekjøtt. Forsker Ammar Eltayeb Ali Hassan, ved senter for samisk helseforskning ved UiT skriver i en oppsummering av en studie om reinkjøtt som næringsmiddel:

Inntak av reinkjøtt og andre produkter fra rein kan bidra betydelig til at vi får dekket anbefalt inntak av flere viktige næringsstoffer. Videre, er konsum av kjøtt, lever, talg og benmarg fra rein er trygt å spise med tanke på miljøgifter også fra rein som stammer fra beitedistrikter nært den russiske grensen og beitedistrikter med gruvevirksomhet og militæraktivitet. Reinkjøtt inneholder høyere vitamin B12, vitamin E, jern og sink sammenlignet med kjøtt fra andre norske dyr. De geografiske forskjellene avdekket i denne studien var ikke store. Dette betyr at man ikke trenger å være opptatt av dyrets opprinnelse med tanke på næringsstoffer når en går til frysedisken i butikken for å kjøpe reinkjøtt..¹⁵

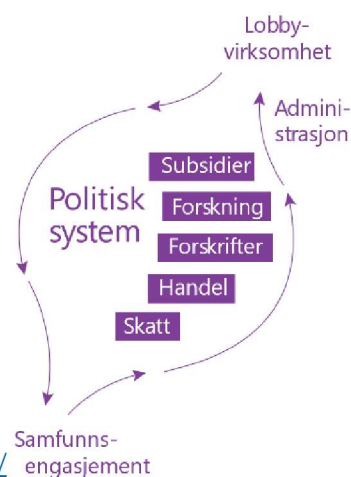

Reinkjøtt og andre deler av reinskrotten har vært en sikker og trygg matkilde for samer og andre i de fleste perioder. Innenfor vår egen tidshorisonnt kan nevnes unntaket med nedfall som resultat av Tsjernobylulykken, hvor reinen ble utsatt for forgiftede fôrplanter og noe av kjøttet ble uegnet som menneskemat.

For reindriftsutøvere kan en si at reinkjøtt er en sikker og trygg kilde til egen mat, noe som bør være med i en diskusjon om matsikkerhet politisk usikre tider. Mer lokal produksjon av mat øker matsikkerheten, og kort transport øker den økologiske bærekraften.

9.6. Det politiske systemet

En av utfordringene med å drive lønnsom reindrift er at den er arealkrevende i forhold til de fleste andre næringer. Dette krever en konstant oppmerksomhet for å bevare de arealene som er mulig å drive reindrift på, i konkurranse med utviklingen av samfunnet ellers. Dette medfører fokus på balansering av interesser, og utfordringer for politikktutforming.

¹⁵ <https://result.uit.no/reaidu/vare-tema/helse/reinkjott-som-naeringsmiddel/>

Landbruksdepartementets avdeling i Alta forvalter den norske reindrifta, håndhever Reindriftsloven og Norske Reindriftsamers Landsforbund forhandler årlig med Staten v/Landbruks- og Matdepartementet om reindriftsavtalen. Reindriftsavtalen består av en hovedavtale og en korttidsavtale som fremforhandles årlig. Gjeldende hovedavtale for reindriftnæringen ble inngått i 1993.¹⁶

«Ivaretagelse av reindriftas rettigheter er selve fundamentet i Sametingets reindriftspolitik. (...) Reindrifta er en viktig og langsiktig sysselsetter og verdiskaper i det samiske samfunnet. Reindrifta som næring og livsform er unik både i nasjonal og internasjonal sammenheng. Reindrifta bidrar daglig til å bevare samisk språk og kultur, og til å holde i hevd, videreutvikle og videreføre tradisjonell kunnskap» (Sametingsmeldingen om reindrift 2016¹⁷).

Reindrift er tema på flere politiske nivåer. På nasjonalt nivå kan en hevde at tilgang på beite og flytteareal har vært en av de viktigste sakene. Denne saken strekker seg også over landegrensen til Sverige, fordi svenske samer tradisjonelt har hatt beite på norsk side.

I et internasjonalt perspektiv settes reindrifta naturlig i sammenheng med ivaretagelsen av urfolks rettigheter generelt, urfolks eierskap til egne levemåter og tradisjoner, og urfolks bidrag til bærekraftig matproduksjon.

Som kilde til mat, må aktørene i det politiske systemet planlegge for bruk av rein i arbeid med forsyningssikkerhet til befolkningen, spesielt i Sápmi. Dette aktualiseres i den sikkerhetspolitiske situasjonen vi står i.. Den samiske befolkningen, og den kunnskapen de har om hvordan utnytte råvarene, kan løftes inn i diskusjon om- og planlegging av forsyningssikkerhet i krisetider.

¹⁶ <https://www.norskereindriftsamerslandsforbund.no/for-reineiere/reindriftsavtalen/>

¹⁷ <https://sametinget.no/naring/reindrift/>

10. Matkonferanse i Sápmi

Deltagerne på innspillmøte i forstudien, ga en tydelig tilbakemelding om at det er behov for en matkonferanse i Sápmi. Det er mange ubesvarte spørsmål, og det er viktig å sikre og ivareta urfolks matsystemer i framtiden. Realistisk vil en matkonferanse i Sápmi kunne gjennomføres våren 2025. Følgende rammer er lagt for konferansen

	Matkonferanse i Sápmi
Kontekst	Våren 2025 Kobling mot samenes nasjonaldag?
Forslag på tema:	<p>Urfolks tilnærminger til bærekraftig matproduksjon i Arktis.</p> <ul style="list-style-type: none">- Hvordan har urfolkssamfunn i Arktis tradisjonelt forvaltet og brukt lokale ressurser for matproduksjon?- Hvilke muligheter og trusler ligger i moderne innovasjoner og tilnærminger?- Hvordan balansere tradisjonelle metoder med ny teknologi for å sikre bærekraftig matproduksjon i en arktisk klima- og miljøkontekst som stadig er i endring?- Mattrygghet og beredskap i en tid preget av en usikker sikkerhetspolitisk situasjon- Kulturbevaring- Klimatilpasning – Hvilken påvirkning har det på ressurstilgang- Helseeffekter av samiske matsystemer- Hvordan få til samarbeid mellom urfolkssamfunn og vitenskapelige institusjoner- Politiske og økonomiske faktorer som påvirker matproduksjonen i Arktis <p>Utstilling/stands på konferansen:</p> <ul style="list-style-type: none">o Presentasjon av ulike samiske mato Presentasjon av produsenter som leverer samisk mat
Form	Konferanse med innledere og stands for utstillere
Eier	Sametinget
Sted	Sentralt sted i Sápmi

11. Veien videre

11.1. Forprosjekt – Hovedprosjekt

Det er naturlig å tenke at dette forstudiet videreføres i et forprosjekt der konkrete tiltak og løsninger planlegges. Forprosjektet gjennomføres normalt i løpet av 6-9 mnd. Nettverksbygging mellom ulike fag og næringer med fokus på beste praksis både nasjonalt og internasjonalt kan være en innfallsvinkel for neste fase. Flere av temaene som er skissert for matkonferansen er aktuelle tema også for forstudie og hovedprosjekt. I hovedprosjektet som normalt har varighet i 3 år, vil planene som er utarbeidet i forprosjektet settes i drift.

Det er flere muligheter til å organisere et videre løp. Arbeidet med å styrke samiske matsystemer krever et lengre løp, og aller helst i flere faser. Det vil være naturlig å bruke fasen etter denne til et forprosjekt for å planlegge- og å legge til rette for et hovedprosjekt. I hovedprosjektet vil en utføre aktiviteter med målbare effekter for å styrke de utvalgte matsystemene.

Samisk matkonferanse som eget prosjekt

En mulighet er å skille ut planlegging og gjennomføring av en samisk matkonferanse som et eget prosjekt. Målet vil være å samle nøkkelpersoner og interessenter for å spre kunnskap, informasjon og inspirasjon om urfolks matsystemer i Sápmi, og i andre regioner som kan være interessante. Fordelen med dette valget kan være at en står sterkere i å rendyrke konferansen som eget event, og enklere gjøre det til en aktivitet som kan gjentas. En negativ side ved å organisere konferansen som eget prosjekt, er at konferansen blir mer frakoblet det øvrige arbeidet med samiske matsystemer. Forprosjektet og hovedprosjektet som etableres for å styrke matsystemene i Sápmi, vil da måtte gå parallelt med utviklingen av konferansen.

Samisk matkonferanse som del av et forprosjekt

Om man velger denne løsningen, gir det et mer helhetlig og gjennomgående fokus på urfolks/samiske matsystemer. Det blir bedre mulighet til å benytte seg av konferansen til å få innspill til hvilke tema Sametinget skal satse videre på og hvilken metode en skal bruke i hovedprosjektfasen. Målet med forprosjektfasen vil bli å peke ut konkrete aktiviteter med konkrete mål for arbeidet i hovedprosjektet, og matkonferansen blir en del av dette arbeidet. Prosjektledelsen i forprosjektet vil samarbeide tett med Sametinget for å peke ut tema, finne foredragsholdere og bestemme hvor og når matkonferansen skal avholdes. Prosjektledelsen vil også bidra til at kunnskap og informasjon fra konferansen blir dratt videre til hovedprosjektet slik at konferansen blir et nyttig innspillforum for videre arbeid.

Den tekniske gjennomføringen av konferansen med rigg, lyd, lys osv, bør håndteres av miljøer med kompetansen innen dette feltet. Administrasjon av deltagerne med tanke på påmelding, overnatting, bevertning m.m. kan legges til forprosjektet i en eventuell egen arbeidspakke.

Hovedprosjekt

I Hovedprosjektet som normalt vil gå over 3 år, vil en gjøre arbeid for å endre forhold som påvirker samiske matsystemer. Målet med hovedprosjektet er å gjøre disse endringene, og effektmålet – langtidsvirkningen, blir at samiske matsystem i Sápmi styrkes for fremtiden.

Vedlegg

Delrapport Urfolks matsystemer - Dokumentanalyse 05.01.2024